

УДК 378.018.46

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298761>

Наталія Петрошук, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історичної та громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
Оксана Матвійчук, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри освітнього лідерства
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

РОЗВИТОК ФОРМ ТА ЗМІСТОВОГО НАПОВНЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІВ (КІНЕЦЬ ХІХ ст. – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

У статті представлено дослідження розвитку форм та змістового наповнення підвищення кваліфікації педагогів починаючи з другої половини ХІХ ст. до початку ХХ ст. Хронологічні рамки з одного боку, обумовлені зародженням форм підвищення кваліфікації (з'їзди, курси-з'їзди, курси), їх швидким поширенням та визначенням змісту підвищення кваліфікації, з іншого, різними видами (навчання за освітньою програмою, стажування, участь у сертифікаційних програмах, тренінгах, семінарах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо) та у різних формах (інституційна, дуальна, на робочому місці (на виробництві) тощо), з різноманітними програмами навчання на сучасних курсах підвищення кваліфікації. У результаті дослідження встановлено, що з другої половини ХІХ ст. до початку ХХ ст. відбулося значне розширення форм, видів підвищення кваліфікації та їх змісту.

Ключові слова: форми підвищення кваліфікації; курси; з'їзди; курси-з'їзди; педагоги; зміст підвищення кваліфікації педагогів; професійний розвиток; підвищення кваліфікації.

Літ. 14.

Natalia Petroschuk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Lecturer of the Educational Leadership Department of
Institute of In-Service Training Borys Hrinchenko Kyiv University
Oksana Matviichuk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Lecturer of the Educational Leadership Department of
Institute of In-Service Training Borys Hrinchenko Kyiv University

DEVELOPMENT OF THE FORMS AND CONTENT OF INCREASING THE QUALIFICATIONS OF TEACHERS (END OF THE XIX CENTURY – BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

This article presents a study on the development of forms and content of professional development for educators from the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century. The chronological framework is defined on one hand by the emergence of professional development forms (congresses, courses-congresses, courses), their rapid spread, and the definition of professional development content, and on the other hand, by various types (education within a training program, internships, participation in certification programs, trainings, seminars, workshop-seminars, consultation-seminars, training-seminars, webinars, masterclasses, etc.) and in different forms (institutional, dual, at the workplace (in production), etc.), with diverse training programs in modern professional development courses. From the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century, there was a significant expansion in the forms, types of professional development, and their content. Initially, these were multi-day gatherings where teachers learned to conduct lessons on the principle of "do as I do". Course leaders in model schools showed teachers examples of lesson methodologies, and then the course participants took turns conducting lessons, which were then discussed. Over time, the course program became more diverse, including not only general education but also courses in manual labor, gymnastics, and gardening. With the Bolsheviks' rise to power, many types of schools were reorganized; some were closed, while so-called "labor" schools opened, with manual labor as the main subject. Teachers were selected by "special commissions", with a preference for educators of working-class origin, and most of those who had worked during the Russian Empire were not allowed to work. Beginning in 1991, after Ukraine gained independence, democratic transformations began in the system of professional development: democratic principles in the organization and conduct of professional development courses were deepened.

Keywords: forms of professional development; courses; congresses; course-congresses; educators; content of professional development; professional development.

Постановка проблеми. Інноваційні освітній простір потребують постійного підвищення кваліфікації педагогів, діяльність яких змінюється в шкільній освіті України в умовах інтеграції в європейський простір спрямовується на забезпечення зростання інтелек-

туального й духовного потенціалу особистості. Зокрема, в Законі України “Про освіту” [8] зазначено, що педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов’язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність і загальну культуру. Підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників відбувається відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 800, зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 року № 1133 та листа МОН “Щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти” від 04.03.2020 № 1/9-141. Вперше за історію української освіти вчитель отримав право обирати тему, місце, форму проходження кваліфікації. Пошук нових форм підвищення кваліфікації, постійне урізноманітнення методів спонукає до вивчення й узагальнення минулого досвіду змістового наповнення підвищення кваліфікації педагогів, запозичення дійсно цікавих ідей. Тому так важливо в ретроспективній перспективі вивчити і проаналізувати підходи до підвищення кваліфікації педагогів (кінець ХІХ ст. – початок ХХІ ст.). Ця проблема ще більше актуалізується у зв’язку з розвінчуванням в Україні міфів про імперську освітню систему, її досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія становлення системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні досить складна, сповнена суперечностей, злетів і втрат. Упродовж багатьох років до цієї теми звертались низка дослідників. Підготовку вчителів на земських курсах розглядала Л. Бадья [1], учительські з’їзди – В. Вдовенко. Н. Петрошук узагальнила питання формування системи підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл в Україні з другої половини ХІХ ст. до 1917 р. [10]. Дослідниця Л. Сігаєва проаналізувала розвиток освіти дорослих в другій половині ХХ ст. на початку ХХІ ст. [13]. Також з’явилося чимало публікацій, присвячених новим підходам до підвищення кваліфікації педагогів у нових реаліях (В. Байдик, В. Буряк, О. Кечик [2]; О. Денисюк; Ф. Левітас [5]; О. Матвійчук); в умовах війни (В. Стрельніков, І. Сметана, В. Солодовник [12]). Однак становлення системи підвищення кваліфікації вчителів усе ще залишається однією з малодосліджених сторінок історії освіти.

Мета статті – проаналізувати, виокремити загальні тенденції розвитку форм та змістового наповнення підвищення кваліфікації вчителів у період кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. На теренах України, яка від середини ХІХ ст. входила до складу Російської імперії, започаткував прове-

дення та розробляв засади вчительських курсів, курсів-з’їздів і з’їздів для підвищення фахового рівня вчителів народних шкіл талановитий педагог та відомий земський діяч Микола Олександрович Корф. Він власним коштом провів уперше з’їзди вчителів та розробив методичні рекомендації, “керівництва”, за якими довгий час працювали вчителі в школах та на курсах підвищення кваліфікації, що проводилися земствами починаючи з 70-х рр. ХІХ ст. і до початку ХХ ст. [10, 137]. Курси, курси-з’їзди, з’їзди, як правило, проходили влітку, у канікулярний час, коли вчителі не були залучені у навчальний процес, оскільки часто у школі був тільки один вчитель і замінити його не було кому [1].

Форма проведення і змістове наповнення з’їздів-курсів поступово вдосконалювалися. Спочатку це були тільки кількадевні зібрання для ознайомлення педагогів з теорією і практикою початкового навчання, оскільки більшість із них не мали педагогічної освіти, а програм та методичних рекомендацій для навчання майже не було [10, 138]. Головну роль тут відігравали досвідчені керівники, які визначали зміст навчання на курсах. Керівниками курсів були як відомі педагоги Київського навчального округу, так і викладачі університетів, а також запрошені лектори з інших навчальних округів. Можна узагальнити, що перші курси для вчителів проводились за принципом “роби, як я”, тобто для них збирали невелику кількість дітей, організовували “зразкову школу”. Саме у ній керівники курсів показували вчителям приклад методики проведення уроків, а потім курсисти і самі проводили уроки, які потім обговорювались. Заняття у таких школах відбувались зранку, а після обідньої перерви вчителі готувались до проведення уроків на наступний день, слухали лекції з педагогіки, методики викладання предметів, які вивчаються у початковій школі.

З часом програма курсів ставала більш різноманітною. Крім загальноосвітніх, організовувались курси ручної праці, гімнастики, садівництва. Вчителі як єдиного представника інтелігенції на селі намагались зробити взірцем для сільських жителів, надати йому знання, які він зможе використати для влаштування взірцевого саду при школі, при введенні уроків ручної праці для сільських дітей [10]. Архівні матеріали свідчать про те, що інтерес учительства до курсів підвищення кваліфікації постійно зростав. Якщо в середині ХІХ ст. вчителів на курсах було небагато (20–40 осіб), то на початку ХХ ст. на курсах у різних місцевостях Київського навчального округу одночасно навчалися по 300–500 вчителів з різних предметів. Деякі слухачів самі сплачували витрати на дорогу, а більшості вчителів кошти на дорогу і проживання видавали земства. Проводились курси

часто при різних навчальних закладах, бібліотеках і музеях. Програма була настільки насиченою, що її доводилося ділити на два роки. Тому на курси запрошувались ті самі учителі два роки поспіль. Після навчання на курсах першого року їм давалось завдання, яке треба було виконати протягом року і привезти на наступний рік для перевірки. Так, наприклад, програмою літніх учительських курсів, які мали проходити у Києві у 1912 р., для вивчення планувалися: історія, історія літератури, література, психологія дитинства, педагогіка, методика викладання математики, історії, біології, питання виховання. Крім того, для слухачів організували виставку наочних засобів з малювання і ліплення, де одночасно демонструвались методики навчання цих предметів, адже вони тільки вводились у навчальні плани багатьох шкіл і були новими для вчителів, а також оглядову екскурсію Києвом [5].

З приходом до влади більшовиків відбулась реорганізація багатьох типів шкіл, деякі з них закривались, а відкривались так звані “трудова” школи, головним предметом в них стала ручна праця. Вчителів обирали “спеціальні комісії”, перевагу надавали педагогам, які мали робітниче походження, а більшість з тих, хто працював за часів Російської імперії, не допустили до роботи [11]. Тому єдиним засобом швидко підготувати вчительські кадри, залишилися літні курси підготовки вчителів, які тривали близько п’яти тижнів. На вчительських курсах з підготовки та підвищення кваліфікації вчителів проводилася активна пропаганда ідей нового державного ладу: до програми було введено історію та теорію комунізму. Одночасно підвищували свою кваліфікацію часто вчителі кількох фахів, наприклад, початкової школи та дошкільники [7]. Лекції з предметів, які були спільними для кількох категорій педагогів, вони відвідували разом, а заняття, що стосувались методики викладання певних предметів, проводились у невеликих групах [9]. Крім лекційної та практичної форми занять, була передбачена і самостійна робота. Курсисти самостійно опрацьовували матеріал та писали реферат. Крім того, рекомендувалась така форма роботи, як конференції з обміну досвідом викладання різних предметів у школах [11]. У 30-ті рр. ХХ ст. провідну роль в організації і проведенні підвищення кваліфікації педагогів в Україні відігравали спеціальні відділи підвищення кваліфікації при педагогічних інститутах, які проводились, як правило, при середніх школах. Популярними були також курси “педагогізації” учителів, на яких вони отримали практичні знання з необхідної для них методики викладання певних предметів. У Києві, наприклад, було визначено список кращих учителів, яких запрошували ділитися досвідом з молод-

шими колегами [9; 11]. Науковець С. Крисюк, досліджуючи розвиток системи післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917–1995), вважає 1921–1931 рр. періодом формування національної системи підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів, який характеризується переходом від епізодичних курсів, що проводилися місцевими органами освіти, до масового підвищення кваліфікації вчителів, створенням системи колективної педагогічної та виробничої роботи з учителями, постійно діючими органами управління цим процесом, організацією підвищення кваліфікації вчителів національних шкіл [4].

Період 1931–1985 рр. можна вважати періодом уніфікованої системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників відповідно до загальних тенденцій розвитку підвищення кваліфікації в тогочасній Україні. Характерними для цього періоду, були тенденції до надмірної регламентації змісту і форм підвищення кваліфікації, дрібної опіки над учителями, використання широкого методичного і громадського активу [4].

Починаючи з 1991 р., після отримання Україною незалежності, у системі підвищення кваліфікації починаються демократичні перетворення: поглиблюються демократичні засади в організації та проведенні курсів підвищення кваліфікації, цілеспрямоване використання з цією метою передового педагогічного досвіду, посилення ролі інститутів удосконалення вчителів як науково-методичних центрів роботи з педагогічними кадрами. До числа стійких тенденцій того часу можна віднести орієнтацію на широке використання активних форм підвищення кваліфікації; подальше зміцнення навчально-матеріальної бази, підвищення рівня і розширення масштабів досліджень і розробок проблем післядипломної освіти. З-поміж недоліків можна виокремити: панування репродуктивно-монологічного методу, інформативно інструктивний характер взаємодії зі слухачами, ігнорування індивідуально-творчого підходу в їхній роботі; зміну змісту післядипломної освіти за принципом оновлення наукової інформації; відсутність зв’язку між підвищенням кваліфікації та рівнем оплати праці; відчуження її від працівників освіти з їх професійно-освітніми запитамі й потребами; ретрансляційний характер взаємодії системи післядипломної освіти з педагогічною наукою тощо [4].

Відповідно до “Закону про освіту” та інших нормативно-правових документів [8], у яких закладено нові засади професійного розвитку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, педагоги мають постійно здійснювати самоосвіту, брати участь у програмах підвищення кваліфікації та будь-яких

інших видах і формах професійного зростання. Підвищення кваліфікації може відбуватися за різними видами (навчання за освітньою програмою, стажування, участь у сертифікаційних програмах, тренінгах, семінарах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, вебінарах, майстеркласах тощо) та у різних формах (інституційна, дуальна, на робочому місці (на виробництві) тощо). У документах зазначається, що основними напрямками підвищення кваліфікації сьогодні можуть бути: розвиток професійних компетентностей (знання навчального предмету, фахових методик, технологій); формування у здобувачів освіти спільних для ключових компетентностей вмінь; психолого-фізіологічні особливості здобувачів освіти певного віку, основи андрагогіки; створення безпечного та інклюзивного освітнього середовища, особливості (специфіка) інклюзивного навчання, забезпечення додаткової підтримки в освітньому процесі дітей з особливими освітніми потребами використання інформаційно-комунікативних та цифрових технологій в освітньому процесі, включаючи електронне навчання, інформаційну й кібернетичну безпеку; мовленнєва, цифрова, комунікаційна, інклюзивна, емоційно-етична компетентність; розвиток управлінської компетентності (для керівників закладів освіти та їх заступників) тощо. Педагогічні працівники можуть обирати будь-які програми підвищення кваліфікації чи їх складові (модулі тощо), форми, а також суб'єкта підвищення кваліфікації. При цьому вони мають робити усвідомлений вибір напряму підвищення кваліфікації за результатами самооцінювання фахових і загальних компетентностей і педагогічної майстерності [2; 3; 6; 12]. За чинним законодавством, до загальних компетентностей відносить соціальні, комунікативні, особистісні, екологічні, етичні тощо (наприклад, володіти професійною термінологією; діяти в нестандартних ситуаціях; працювати в команді; дотримуватися професійної етики; запобігати конфліктним ситуаціям тощо [14].

Інститут післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, відповідно до законодавства, працює над підвищенням якості надання освітніх послуг для педагогічних працівників столиці та України. Він пропонує керівникам і педагогічним працівникам закладів дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти дистанційну онлайн-програму "Безперервна підтримка професійної діяльності педагога". Актуальні щотижневі вебінари на проблеми, які потребують термінового розв'язання. Зручна дистанційна платформа електронного навчання охоплює понад 500 дистанційних модулів, розроблених працівниками Інституту, спрямованих на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь педагогічних працівників. Задля зручності педагогів столиці, заклади освіти мають можливість робити запити тем, тому викладачі Інституту організують виїзні сесії.

тентностей та наскрізних умінь педагогічних працівників. Задля зручності педагогів столиці, заклади освіти мають можливість робити запити тем, тому викладачі Інституту організують виїзні сесії.

Висновки. Отже, за досліджуваний період відбулося значне розширення форм та змістового наповнення курсів підвищення кваліфікації вчителів. Кількаденні зібрання вчителів, на яких вони навчалися методики проведення уроків, поступово переросли у величезну різноманітність форм (інституційна (заочна, дистанційна, мережева); дуальна (на робочому місці, на виробництві) видів, напрямів підвищення кваліфікації з величезною різноманітністю їх змістового наповнення. А сучасний педагог поступово формує маршрут професійного розвитку. Удосконалення рівня професійної компетентності є одним з основних напрямів розвитку системи освіти та критерієм її якості.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні мотивації педагогів до підвищення рівня їх знань, розгляді особливостей різних видів підвищення кваліфікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадья Л.А. Підготовка вчителів початкового навчання на земських короткотермінових педагогічних курсах в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2011.
2. Байдик В., Буряк О., Кечик О. Підвищення кваліфікації вчителів у нових реаліях: проблеми та шляхи вирішення. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 3. С. 35–39.
3. Денисюк О., Титаренко Н. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників як індикатор реалізації реформи нової української школи. *Освітня аналітика України*. 2021. № 3. С. 28–36.
4. Крисюк С.В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917–1995 рр.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 1996.
5. Левітас Ф.Л., Дудар О.В. З історії становлення системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (II половина ХІХ століття 1939 рік). *Освітологічний дискурс*. 2010. № 2. С. 91–99.
6. Матвійчук О.Є., Петрошук Н.Р. Інноваційно-освітнє середовище підвищення кваліфікації педагогів: матеріали ХХІУ Міжнародної конференції молодих науковців. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022, С. 138–141.
7. Пахомова Т. Форми підвищення кваліфікації педагогічних працівників у 20-ті рр. ХХ століття. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2009. № 30. С. 145–154.
8. Україна. Закон (Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII (у редакції від 08.08.2021)). Виховання в порядку учбово-трудової повинності. *Бюлетень Наркомосвіти України*. № 6. С. 10–14.
9. Петрошук Н.Р. З історії проведення учительських з'їздів наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття в Україні

(на матеріалах Київського навчального округу): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2010, С. 137–141.

10. Петрошук Н.Р. Становлення системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні в 20-30-ті роки ХХ ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2016. № 133. С. 132–139.

11. Стрельников В.Ю., Сметана І.С., Солодовник В.М. Курси підвищення кваліфікації як ресурс для проектування та реалізації індивідуальної освітньої траєкторії педагога в умовах війни. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 6, С. 37–47.

12. Сігаєва Л. Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні. *Вісник Житомирського державного університету*. 2011. № 59. С. 38–42.

13. Melenets L., Matviichuk O., Petroschuk N., Savchenko S. & Cherpak Y. The impact of using humour on the improvement of teachers' emotional intelligence during advanced training courses. *The Journal for Educators, Teachers and Trainers* (JETT). 2022. No. 3 (3). С. 228–238.

REFERENCES

1. Badya, L.A. (2011). *Pidhotovka vchyteliv pochatkovoho navchannia na zemskykh korotkotermynovykh pedahohichnykh kursakh v Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Preparation of primary school teachers in zemstvo short-term pedagogical courses in Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Baidik, V., Buryak, O. & Kechik, O. (2022). *Pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv u novykh realiakh: problemy ta shliakhy vyrishennia* [Professional development of teachers in new realities: problems and solutions]. *The Image of the Modern Teacher*. No. 3, pp. 35–39. [in Ukrainian].

3. Denysiuk, O. & Tytarenko, N. (2021). *Pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv yak indyikator realizatsii reformy novoi ukrainskoi shkoly* [Professional development of educational workers as an indicator of the implementation of the reform of the new Ukrainian school]. *Educational Analytics of Ukraine*. No. 3, pp. 28–36. [in Ukrainian].

4. Krysiuk, S.V. (1996). *Stanovlennia ta rozvytok pislidiplomnoi osvity pedahohichnykh kadriv v Ukraini (1917–1995 rr)* [Formation and development of postgraduate education of pedagogical staff in Ukraine (1917–1995)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Levitas, F.L. & Dudar, O.V. (2010). [From the history of the development of the system of professional development of teachers in Ukraine (second half of the 19th century 1939)]. *Educational Discourse*. No. 2, pp. 91–99. [in Ukrainian].

6. Matviichuk, O.Ye. & Petroschuk, N.R. (2022). *Innovatsiino-osvitnie seredovyshche pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv* [Innovative educational environment for the professional development of teachers]. *Materialy XXIV Mizhnarodnoi konferentsii molodykh naukovtsiv – Proceedings of the XXIV International Conference of Young Scientists*. Kyiv, pp. 138–141. [in Ukrainian].

7. Pakhomova, T. (2009). *Formy pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv u 20-ti rr.* [Forms of professional development of educational workers in the 1920s]. *Psychological and Pedagogical Problems of Rural School*. No. 30, pp. 145–154. [in Ukrainian].

8. *Ukraina. Zakon (Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 №2145-VIII (u redaktsii vid 08.08.2021).* [Ukraine. Law. On Education: Law of Ukraine from 05.09.2017 No. 2145-VIII (as amended on 08.08.2021)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].

9. Petroschuk, N.R. (2010). *Z istorii provedennia uchytel'skykh zizdiv naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia v Ukraini (na materialakh Kyivskoho navchalnoho okruhu)* [From the history of teachers' congresses at the end of the 19th – beginning of the 20th century in Ukraine (based on the materials of the Kyiv educational district)]. *Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference*. Kyiv University named after Boris Grinchenko, pp. 137–141. [in Ukrainian].

10. Petroschuk, N.R. (2016). *Stanovlennia systemy pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv v Ukraini v 20–30-ti roky* [Formation of the system of professional development of teachers in Ukraine in the 1920–1930s]. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University*. No. 133, pp. 132–139. [in Ukrainian].

11. Strel'nikov, V.Yu., Smetana, I.S. & Solodovnik, V. M. (2023). *Kursy pidvyshchennia kvalifikatsii yak resurs dlia proiektuvannia ta realizatsii indyvidualnoi osvitnoi traiektorii pedahoha v umovakh viiny* [Professional development courses as a resource for designing and implementing an individual educational trajectory of a teacher in wartime conditions]. *The Image of the Modern Teacher*. No. 6, pp. 37–47. [in Ukrainian].

12. Sigaeva, L. (2011). *Kharakterystyka struktury osvity doroslykh v suchasni Ukraini* [Characteristics of the structure of adult education in modern Ukraine]. *Bulletin of Zhytomyr State University*. No. 59, pp. 38–42. [in Ukrainian].

13. Melenets, L., Matviichuk, O., Petroschuk, N., Savchenko, S. & Cherpak, Y. (2022). *The impact of using humour on the improvement of teachers' emotional intelligence during advanced training courses*. *The Journal for Educators, Teachers and Trainers* (JETT), No. 13(3), pp. 228–238. [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2024

“Наші знання суть зерна наших творінь”.

*Жорж-Луї Леклерк де Бюффон
французький натураліст, письменник*

